

TIEDOSTAMISEN ILO

Lokakuussa tuli kuluneeksi 70 vuotta suuren sanamestarin Pentti Haanpään syntymästä.

Jo sotia edeltäneellä kaudella Pentti Haanpään (1905—1955) oli ratkottava ongelmia, joilla on paljon yhteistä tänäänkin suomalaisia kirjailijoita huolestuttavien ongelmien kanssa ja joita he eivät läheskään aina tajua selkeästi. Vieraan elämän opetuksia ei tietenkään saa hyväksyä mekaanisesti, niiden tajuamiseksi tarvitaan omakohtaista kokemusta ja aktiivista yhteyttä elettyyn aikakauteen. Siitä huolimatta Haanpään kirjallisen jäämistön tarkastelu juuri tämän päivän Suomen kirjallisuuden ongelmien valossa on tarkoituksenmukaista.

Selventääksemme ajatusta kiinnitämme huomionsi siihen, miten Haanpää kuvasi Suomen maalaisväestöä sekä sen elämässä ja ajattelutavassa tapahtuvia muutoksia. Tunnettua on, että Suomi — entinen maatalousmaa — nykyään jatkuvasti teollistuu ja kaupunkilaistuu, mikä aiheuttaa melkoista murrosta entisten maanviljelijöiden elämässä. Heidän on mukauduttava uusiin oloihin ja löydettävä paikkansa uudessa ympäristössä. Heidän luokka-asemansa muuttuminen edellyttää määrättyjä mullistuksia myös heidän maailmankatsomuksensa, mutta miten tämä tapahtuu, sen havainnollistaa monipuolisesti kirjallisuus. Suomen kirjallisuus, varsinkin proosa, kuvaa perinteelliseen tapansa nimenomaan maaseutua. Sanalla »kansankuvaus» tarkoitetaan tavallisesti maalaisväestön kuvaamista, jota on jatkunut Jaakko Juteinista alkaen aina Väinö Linnaan saakka. Tuntemattoman sotilaa henkilöt ovat useimmiten talonpoikia, ja Täällä pohjantähden alla tunnetaan suurena torpparieppoksena. Linna on muistaakseni eräässä yhteydessä tähdentänyt ajatusta, että var-

sinainen Suomen kansa on historiallisessa mielessä vielä hyvin nuori, se on vasta äsken jättänyt jäähyväiset »tuohikulttuurille», joten sillä on edessään vielä pitkä historiallinen taival.

Nämä ongelmat askarruttivat Pentti Haanpäää jo 30-luvulla. Sitä paitsi Haanpään silloin saavuttamat tulokset sen ajan Suomen talonpojiston elämän ja kohtaloiden taiteellisena kuvaajana heijastuvat niin ikään kirjailijan sotien jälkeisessä tuotannossa ja mm. itse sodista kertovissa teoksissa. Tältä kannalta haluammekin tarkastella tämän onnettomuuden uhrina ennen aikaansa poismenneen lahjakkaan sanamestarin kirjallista jäämistöä.

Jo kauan ennen kuolemaansa Haanpää tunnettiin demokraattisesti ajattelevana

kirjailijana, mutta täydessä mitassa hänen rohkeutensa ja taipumattomuutensa taantumuksen edessä tulivat tavallisen lukijan tietoon vasta kirjailijan kuoleman jälkeen, kun ilmestyi ns. Haanpään kirjallinen jäämistö — ennen julkaisemattomat teokset kolmessa osassa. Niiden joukossa oli monia teoksia, jotka oli kirjoitettu jo 30-luvulla, mutta joille ei niissä oloissa ollut löytynyt kustantajaa. Niiden ilmestyttyä vasta kävi selväksi, miten lahjakkaan ja harvinaisen syvällisen taiteilijan Suomen kirjallisuus oli menettänyt.

Pentti Haanpään ensimmäiset teokset ilmestyivät 20-luvun puolivälissä, joka oli Suomen kirjallisuudelle hyvin vaikeaa aikaa. Vuoden 1918 vallankumouksen tappion jälkeen työläiskirjailijat, jotka muodostivat Suomen kansalliskirjallisuuden radikaalisimman siiven, olivat joko pakotetut jättämään kotimaan tai joutuivat raivoavan porvariston uhreiksi. Maahan oli jäänyt vain joitakin vanhemman polven kirjailijoita, joille porvarillisen demokration kriisi muodostui samanaikaisesti heidän oman tuotantonsa kriisiksi. Muutamat heistä olivat jo tarttuneet kynään kuvataksien vallankumouksen valheellisessa valossa, kun sitten kirjallisuuden valloittivat pian valkokaartilaiset muistelmillaan.

Eräänlaisena vastakaikuna luokkavastakohtien koko syvyyden paljastaneeseen antagonismin muovautui 20-luvun Suomen kirjallisuudessa kokoomukseltaan varsin kirjava tulenkantajien ryhmä, joiden julkaisuissa Haanpäänkin ensimmäiset teokset ilmestyivät. Tulenkantajien yhteiskunnalliset ja esteettiset tavoitteet olivat kovin epämääräiset. Vaistomaisesti paeten porvarillisen todellisuuden ristiriitoja he haaveilivat uuden Hellaan pystyttämisestä maan päälle, minkä he äskettäin tauonneen kansalaissodan taustalla kuvittelivat täydellisen sopusuhtaisuuden valtakunnaksi. Mutta tältä sopusuhtaisuudelta puuttui reaalista sosiaalista pohjaa, jota seikkaa tulenkantajat eivät useimmiten edes ajatelleet, vaan etsivät muita, kuvitteellisia teitä.

Eräät tulenkantajista eivät koskaan päässeetkään irti tuosta noidankehästä, luopuivat pian nalivista kapinamielestään ja heistä tuli täysin kunniallisia porvarillisen järjestelmän puolustajia. Sellaisella hinnalla hankittu henkinen rauha ei pystynyt houkuttelemaan Haanpäättä. Ei hän myöskään vajonnut porvarillisen sivistyneistön raihnaiseen, vaikkakin varsin sotaiseen pessimismiin. Mahdollisesti häntä ensi aikoina auttoi niistä selviämään perinnäinen suomalainen talonpojan terve

ajattelutapa, joka oli rajoittunut ja meiko kaukana suurista sosiaalisista ongelmista, mutta joka osasi antaa arvon elämälle ja jolla oli se ennakkoluuloinen asenne herrasväen rikkiviisauteen, jota Aleksis Kivestä lähtien monet suomalaiset kirjailijat ovat niin herkullisesti kuvanneet. Myös Haanpää on kuvannut tätä talonpojan ynseyttä herrasväkeä kohtaan, vaikkei hänellä aluksi riittänytään taitoa tajuata filosofisesti merkittäviä yhteiskunnallisia ilmiöitä. Kun hän yritti novellissaan Kolmen Töröpään tarina kuvata, mitä ihmisille voi tapahtua rikkauden seurauksena, oli lopputulos vain hymähtelemään paneva pila, jonkinmoinen juoniparadoksi, jossa korostukset ovat ilmeisesti seonneet ja ajatuksen pontevuutta puuttuu.

Haanpää oli tietoinen, että jokaisen rehellisen taiteilijan osana on niitä kiusallisia hetkiä, jolloin kaikki elämän monitukaisten ongelmien selvittämisyritykset osoittautuvat hedelmättömiksi. Sellaisina masennuksen hetkinä hän saattoi murehtia »olemisen suuren salaisuuden» saavuttamattomuutta ja sitä että sammumaton totuudenjano tuo vain tarpeeksi tuskia. Seläisten mielialojen uusitumista Haanpäällä sattui vielä senkin jälkeen, kun hän oli jo paljon saavuttanut ja paljon oivaltanut, mutta sitten taas oli uudelleen pakotettu siirtymään avuttomana syrjään lähentyvien tapahtumien vuoksi. Sellainen kompastuskivi Haanpäälle oli Neuvostoliiton ja Suomen 1939—1940 käymä sota. Vaikka hän olikin sitä edeltäneinä vuosina kirjoittanut kokonaisen sarjan Suomen taantumuksellisten piirien sotahenkistä politiikkaa paljastavia teoksia (kuten on käynyt ilmi erikoisesti hänen kirjallisen jäämistönsä julkaisemisen jälkeen), ei hän kuitenkaan ole Korpisotaa (1940) kirjoittaessaan jaksanut ymmärtää, mitkä voimat viimekädessä työnsivät nämä kansat vastakkain. Tässä toistuukin taas tunnettu peruste: on turhaa askarrella suurilla ajatuksilla, sillä nekin ihmiset, jotka luulevat hallitsevansa elämän merta, heittelehtivät todellisuudessa aaltojen armoilla.

Haanpäästä ei kuitenkaan olisi koskaan tullut sitä taiteilijaa, jona me hänet tunnemme, ellei usko toimivaan, tapahtumien kulkuun vaikuttamaan pyrkivään ihmiseen olisi murskannut näitä ohimeneviä epäilyjä. Hänelle oli ominaista kiivas kapinamieli (»hammasta purren», kuten Haanpää kirjoitti jo kaksikymmenvuotiaana) epäoikeudenmukaista porvarillista maailmaa vastaan. Jo monissa hänen nuoruutensa teoksissa tuntuu se terve plebeijinen juuri, joka juontui hänen pyrkimyksensä aset-

taa suomalaisen työläisen ja suomalaisen sotilain virallisen version vastakohtaksi kuva suomalaisesta kansanelämästä.

Erikoinen suurta hälyä ja ikävyyksiä Haanpäälle tuotti hänen novellikokoelman-
sa Kenttä ja kasarmi (1928). Jo siinä tekijä tähdensi ajatusta armeijan järjettömyydestä sen harjoituskuureine ja mielettömine moraalineen, jotka olivat silloin vallitsevina Suomen upseeriston keskuudessa. Julmuuteen ja sokeaan kuuliaisuuteen perustuva armeijan kasvatustjärjestelmä tukahdutti ihmisissä kaiken inhimillisen ja syytti koulutettavissa sadistisen halun alistaa muut tahtoonsa. Mahdollisuuksiensa mukaan sotilaat kostivat päällystölle. Kuitenkaan tämä sotilaiden protesti Kentässä ja kasarmissa ei yleensä vielä yllä suhteellisen viatonta sanastelua ja samoissa rajoissa pysyttelevää pilantekoa pidemmälle. Mutta taantumuksen voimistuessa siittäkin riitti kirjailijan saattamiseksi epäilyksenalaiseksi ja että hän joutui ovelan ajojahdin ja pelottelun kohteeksi, joita porvarillinen yhteiskunta käytti demokraattisesti ajattelevia kohtaan. Haanpää jäi ilman taloudellista tukea, ja mikä tärkeintä, hän menetti mahdollisuutensa keskustella lukijan kanssa niin kuin hän olisi halunnut. Ja hänen teki mieli sanoa paljon, sillä hänen kykynsä olivat jo kypsyneet ja hänen yhteiskunnalliset näemyksensä seljenneet.

Kentän ja kasarmin aihetta on käsitelty paljon syvällisemmin novellissa Väapeli Sadon tapaus, joka on kirjoitettu 30-luvun puolivälissä, mutta joka ei ilmestynyt Haanpään elinaikana. Siinä tekijä jo puhuu suoraan, että yhden sadistiväapelin saattaminen pois pelistä jonka korpraali Kärnä sai aikaan, ei vielä muuta asiaa, koska Sadon paikalle on valmiina työntymässä kymmeniä yhtä idioottimaisia ihmisiä.

Valitukset ympäröivän elämän oikeudet-
tomuudesta vaihtuivat Haanpään tuotannossa yhä useammin kysymykseksi: missä on ulospääsy muodostuneesta tianteesta. Tämä kysymys kaikessa kärkevydessään oli asetettu jo Noitaympyrässä (1931). Tämän romaanin esipuheessa Haanpään oli varta vasten huomautettava, että hän on ainoastaan hänelle muka kokonaan yhden-
tekevien yhteiskunnallisten murhenäytelmien ja niiden synnyttämien aatteiden kiikkoton tarkkailija. Tietenkään Haanpää ei noihin aikoihin ymmärtänyt vielä paljonkaan sosialismin aatteista, mutta välinpitämättömyyttä niihin ja osattomien kohtaloihin hän ei tuntenut. Esipuheessaan Haanpää vain silmänlumeeksi esitti asian

siten, että muistaen edellisten kirjojensa kohtalon hän muka suostui kirjoittamaan köyhtyneen toverinsa elämäkertomuksen vasta sen jälkeen kun tämä oli alituisen muistuttanut kirjallisuuden kansalaisvelvollisuuksista. Vakuutelmillaan osattomuudesta kerrottuun kirjailija halusi jotenkin pelastaa teoksensa uskoen, että se tällaisellakin alkulauseella varustettuna ilmaisee oman totuutensa. Mutta kaikki osoittautui turhaksi. Käsikirjoitus kierteli kauan kustantamoissa ja sitä lukivat kirjailijan ystävät, mutta kukaan ei uskaltanut julkaista sitä ja yli kaksikymmentä vuotta se lojui Haanpään muiden paperien joukossa.

Noitaympyrässä kuvataan suomalaisten metsätyöläisten elämää uhkaavan talouspulan aikana 1920—1930-lukujen taitteessa. Se oli Haanpään ensimmäinen romaani, jossa yhteiskunnalliset ristiriidat paljastuvat niin kärkevästi ja erilaisten sosiaalisten aatteiden kannattajat törmäävät yhteen.

Tässä teoksessaan Haanpää jo kosketteli aihetta, josta tulisi sitten hänen seuraavan romaaninsa, Isännät ja isäntien varjot (1935) pääaihe. Tämä aihe liittyy juuri siihen vielä valistusajalta alkunsa juontavaan perinteelliseen käsitykseen Suomen kansakunnan talonpoikaisesta perustasta, josta olemme ylempänä maininneet. Noitaympyrässä, missä kirjailija yhdessä san-
karinsa kanssa etsii tuskallisesti järkevää ulospääsyä porvarillisen yhteiskunnan ristiriidoista eikä peitä myötätuntoaan silloista ainoaa sosialismin maata kohtaan, muuttuu Haanpään entinen suhtautuminen talonpojistoon. Kirjailijan nuoruudenteoksissa (esim. novellissa Hota-Leenan poika) on järkeilyä siitä, että talonpojisto on kaiken perusta, että juuri he ovat se maan suola, josta nousevat »voimakkaiden voima ja viisaitten viisaus». Haanpää ylisti kyntäjien ylpeyttä, heidän oman arvonsa tuntoa, kun kirjoitti: »Olkoon että heitä ei huomata. Mutta ilman heitä ei olisi kauneutta eikä kukkia, ei arkipäivän iloa eikä rikkaiden koreuksia. He ovat niitä, joiden ruumiilla raskas rautainen elämän aura höystää ja hedelmöittää karun maan.» Kaikki tämä on hämmästyttävän yhtäpitävää sen kanssa, mitä suomalaisen valistuskirjailija Juteini kirjoitti lähes kaksisataa vuotta sitten, että talonpoikaissäätö on koko valtion perusta ja vain pölkkyvät voivat sitä halveksia, vaikka leipää syövät hekin.

Historialliseen totuuteen — miten karu se sitten lieneekin — pyrkivänä taiteilijana Haanpää kieltäytyy aiheen siloitellusta käsittelystä. Aihe sisältää monimutkai-

sia prosesseja, jotka koetaan Suomen maaseudulla ja talonpojan tajunnassa 1920- ja 30-lukujen taitteessa talouspulan vallitessa. Isännät ja isäntien varjot -romaanissa tapaamme kokonaisen henkilögallerian yhteiskunnan alimmista kerroksista, kulkureita ja kerjäläisiä, jotka yhtenään nurkuvat kohtaloaan ja tämän maailman parempiosaisia vastaan, mutta jotka ovat itse passiivisia eivätkä läheskään aina ole puritaaneja siveellisessä suhteessa.

Taluspula köyhdytti ja hävitti talonpojista, moninkertaisti työttömyyttä ja vaikutti siihen että osa pienyrittäjistä, sivistyneistöstä ja työläisistä menetti oman luokka-asemansa, eivätkä kaikki heistä pystyneet säilyttämään tai muodostamaan joitakin horjumattomia periaatteita. Eräille tuli kulkurielämästä ja puijauksesta ammatti, he ovat henkisestikin irrallisia. Jotenkin samoin tapahtuu Herneisen ukolekin. Puille paljaille joutuminen mursi hänet kokonaan. Hän kiroaa koko maailman, mutta siitähän ei ole apua. Hänet on reväisty irti hänelle tutuksi käyneestä elämän miljööstä eikä hänelle ole annettu mitään sen vastineeksi eikä mistään näy valon pilkahdusta. Joskus hän muistelee surulla patriarkaalisen elämän taakse jääneitä ihanouksia, ja silloin kapitalistinen kaupunki näyttää hänestä helvetin sikiöitä; joskus taas hän olisi valmis olemaan samanlainen läpiliipattu riiviö kuin eräs hänen velkojistaan, mutta koko hänen talonpojanluontonsa nousee sellaista ajatusta vastaan, eikä hän taaskaan näe ulospääsyä. Halveksipa hän miten tahansa porvarillisten liikemiesten häpeämätöntä puijausta, ei hänellä itsellään näköjään koskaan ollut muunlaista ylpeyttä kuin se joka perustui omistamiseen, ja ilman sitä hän ei ole mitään.

Yhä uudelleen Haanpää paneutui kansan menneisyyteen ymmärtääkseen oikein sen nykyisyyden ja tulevaisuuden. Romaanissa ei turhaan muistella historiallisia tapahtumia, joita työtätekevät ja herrat tulkitsevat eri tavoin. Herrat eivät halua antaa rauhaa kuolleille, vaan peittävät maan graniittisilla muistomerkeillä heidän kunniaakseen. Se taas antaa heille mahdollisuuden pitää sotakiihkoisia puheita ja järjestää suojeluskunnan paraateja. Herrat pystyttävät muistomerkkejä myös talonpoikaiskapinoiden johtajille, onneksi nämä on aikoja sitten teloitettu eikä nykyinen talonpojisto kapinoi. Mutta kertoo pa sitten eräs metsätyömies siitä, miten valkosuomalaisten maahanhyökkäyksen aikana Neuvosto-Karjalaan hän ja hänen sotamiestoverinsa kieltäytyivät totelemas-

ta upseereja ja aseilla uhaten saivat kääntyettyä takaisin kokonaisia joukko-osastoja. »Sinähän sitten oletkin oikea historian tekijä». Esa Herneinen sanoo metsätyöläiselle. Saattaa olla että hänestä, eilisestä talonpojasta, joka vapisi vain oman kohtalonsa pelossa, tuntuu vielä liian aikaiselta noin paljon merkitsevät sanat. Mahdollisesti hänen on epämukavakin sanojensa korkeasta juhlallisuudesta, minkä vuoksi hän kiirehtiikin muuttamaan puheenaiheen tutumpiin asioihin, jota hän höystää kansanomaisilla sutkautuksilla. Mutta nämä suuret sanat on kuitenkin lausuttu, ja niissä kuvastuu sellaisen ihmisen iloinen hämmästyks, jolle on ensi kerran tullut mieleen ajatus, että tavallinen ihmisenkin voi tehdä historiaa.

Kansanjoukkojen päättävän tapahtumien kulkuun sekaantumisen ongelma, kun nämä tapahtumat olivat saaneet liian synkän ja uhkaavan luonteen 30-luvun Suomessa, kuohutti lakkaamatta Haanpään mieltä. Tämä käy ilmi monista hänen kertomuksistaan ja jutuistaan, erikoisesti niistä, jotka hän suunnitteli kokoomakirjaansa Ilmeitä isänmaan kasvoilla. Koko tämä sarja samoin kuin kymmeniä muita hänen teoksiaan jäi silloin julkaisematta. Niissä käy erikoisen selvästi ilmi Haanpään poliittinen radikaalisuus, hänen kiikkomielinen vihansa fasisteja kohtaan (Isänmaallisuuden tulenpatsaat, 1932) sekä hänen huolestumisensa Suomen työväenliikkeen kohtalosta, jolta niihin aikoihin oli riistetty — kuten Haanpää sanoi — hyökkäävä taisteluhenki (Taistelu erästä talosta, 1933).

Haanpää halusi tuoda optimisminsa ja uskonsa kansan voimien heräämiseen ilmi monissa kertomuksissaan, niin vaikeaa kuin elämä olikin noina Suomen demokratialle raskaina vuosina.

Uudistetusta, oikeudenmukaisesta maailmasta haaveillessaan Haanpää ajatteli yhä useammin Neuvostoliittoa. Hän suhtautui kunnioittavasti sen suureen historialliseen aloitteeseen ja syytti Suomen taantumusta sen parjaamisesta. Haanpään arkistossa on säilynyt suurenmoinen kertomus Kohtaukset (1933) joka on kirjoitettu erään piintyneen porvariedustajan kynnisten tunnistusten muodossa. Tämä kertomuksen sankari suorittaa matkan Neuvostoliittoon. Niin, hän huomaa täällä joitakin uusia aatteita, pyrkimystä johonkin ja miljoonien epätavallista energiaa. Mutta sankarin mielestä tämä kaikki oli kuolettavan yksitoikkoista ja ikävää — työtä, syömistä, nukumista, sitten uudelleen syömistä ja työtä. Vanhan maailman edustajana hän

haluaisi, että elämä pysyisi ainaisena arvoituksena, valtavana arpapelinä, jossa pelaajat eivät koskaan etukäteen tiedä, kuka heistä jää voiton puolelle ja kuka taas tulee heitetyksi pelistä. Toisen elämä palkitsee runsaskätisesti mutta toisen se polkee lokaan, siinä on kuitenkin jotain vaihtelua. Eikä porvari voi ollenkaan ymmärtää miksi pyritään siihen, että kaikki ihmiset olisivat yhtä onnellisia. Ei, »punainen maailma» ei ole häntä varten, ja hän, mielikuvituksen omaava toimenmies palaa Suomeen haaliakseen lisää köyhyneitten talonpoikien maatiloja.

Kun ajattelee, miksi Haanpää, joka tuntui jo omaksuneen niin selvän kannan todellisuuteen, alkoi jälleen Korpisodassa (1940) surkutella ihmisjärjen voimattomuutta, on tunnustettava että paitsi joitain heikkouksia hänen katsomuksissaan, joita porvarillinen propaganda horjutti, tietty osuus kuului myös psykologiselle tekijälle. Kävi nimittäin siten, että katastrofi lähti sittenkin vyörymään ja herätti kirjailijassa jälleen eloon hänen entiset epäilyksensä siitä, onko mahdollista saada selvyys mistään tapahtumien kaaoksessa. Ja kaikki tämä sen jälkeen kun Haanpää oli elätellyt toiveita sodanvastaisten mielialojen kasvusta maassa ja kun hän oli kuvannut sitä useissa teoksissaan. Kirjailijan protestoiva ajattelu väistyi passiivisen ihmissäällin tieltä. Tämä on jossain mielessä luonteenomaista niillekin Haanpään kertomuksille, jotka ilmestyivät toisen maailmansodan aikoina, vaikka niissä onkin voimakkaammin ilmaistu sotamiesten vastenmielisyys sotilaan ammattiin. Kun Haanpää Korpisodassaan, kuten Linna ja Rintala myöhemmin romaaneissaan, kuvasikin vielä rintamatapahtumia, niin myöhemmissä kertomuksissaan häntä ei enää kiinnosta sodan taisteluvaukset, vaan sotilaiden sisäinen elämä, näiden ajatukset ja keskustelut ampumahadoissa sekä heidän pienet ja suuret onnettomuutensa, jotka järjetön sota oli heidän kohdalleen tuonut.

Jo sodan alussa Haanpää kirjoitti sarjan kertomuksia. Kirjailijan tajunnassa sota synnytti äärimmäisen synkkiä assosiatioita kuten esim. kertomuksessa Korsussa. Kertomuksen sankarin mielestä pakkasyössä kuuluva konekiväärisarjojen nakutus muistuttaa valtavan suuren ompelukoneen tikitystä, jolla »ihmiskunta huolella yrittää ommella itselleen jotain», ja tuo jokin on kuolinpaita — tuota kauheaa sanaa ei niissä oloissa voinut heti edes lausua.

Kuoleman jälkeen julkaistu Haanpään jäämistö todistaa, että sotavuosinakin hän kirjoitti paljon kärkevämmin kuin mitä se,

mikä silloin saattoi päästä julkisuuteen. Kertomuksessa Jouluilta Jukolassa odottaa vääpeli kärsimättömästi Leningradin tuhoa. Hän ei tee sitä joistakin abstraktisen isänmaallisista vaikutteista, vaan toivossa hankkia sieltä »perintötaloja». Välittämättä kaikista metsäerakon elämän hankaluuksista toisen kertomuksen (Metsä-Aapelin sota) sankari kieltäytyy itsepäisesti »istumasta näille sodan rattaille» ja taistelemasta väärän asian puolesta. Kun hänen veljensä jättää hänet, lähtee Aapeli pitkälle matkalle muiden metsäkaartilaisten luo. Se onkin hänen »keväthyökkäyksensä», joka sattuu yhteen Hitlerin päiväkäskyn kanssa saksalaisten uudesta hyökkäyksestä itärintamalla.

Novellissa Yhdeksän miehen saappaat (1945) Haanpää jatkoi tavallaan rauhan askareitten ylistystä sodan vastakohtana, jota aihetta hän oli käsitellyt jo sota-ajan kertomuksissaan. Kaikki mikä on yhteydessä sotaan kuvataan novellissa alleviivatun humoristisesti, monesti jopa groteskin koomisessa valossa, missä auttaa myös novellin sukkela juoni. Se on kertomus armeijan saapasparista ja sen yhdeksästä omistajasta, jotka joutuvat odottamattomiin, useimmiten huvittaviin seikkailuihin. Vääpeli Soro on saanut varastosta uudet saappaat ja kiinnittänyt asetakkiinsa upseerin olkaimet ja matkustaa lomalle »vieraan Katriinan luo». Päällystön lupaamasta salamasodasta huolimatta on luutnantti Jopperi ehtinyt perin pohjaisesti väsyä ja tulla täihin ennen kuin hän saa lomansa ja pääsee matkustamaan äitinsä luo maalle, jonne tuon ikänsä kaupungissa eläneen naisen on ollut muutettava kaupunkielämän vaikeutumisen takia. Juovuksissa oleva korpraali Korppi joutuu samoissa saappaisissa itselleenkin yllätyksenä rikkaan »kauan sitten nuoruutensa kukkineen naisen» luo, joka haluaa kuitenkin »edes jollain tavalla olla avuksi isänmaalle» ja »lohduttaa kansaansa». Sotamies Ahven lähtee pelastamaan nälkäisiä lapsiaan. »Työvelvollista» Juhani Norppaa ei poliittisen epäluotettavuutensa takia päästetä yleensä rintamalle eikä hän siis lain mukaan ole edes oikeutettu saamaan armeijan saappaita, vain hyvän hyvyttään tuttu suutari järjestää ne hänelle. Sotamies Jäärä istuu vuorokaudet ympäriinsä korttiringissä palkataksseen voittorahoilla jonkun muun sijastaan vartioon, mutta sellaisesta elämästä kokonaan tylsistyneenä hän menettää järkensä, hän raastaa saappaat jalastaan, viskaa ne tien penkalle ja jatkaa matkaa avojaloin — nyt jo kotiin, sillä venäläiset ovat siirtyneet hyökkäykseen ja sota päättyisi

pian. Jo rei'ille kuluneet saappaat ottaa haltuunsa sotamies Väinö Lehto. Niissä Lehto palaakin kotiinsa, omalle mökilleen, missä saa todeta, että sillä aikaa kun hän »on valloittanut uusia maita, ottanut haltuunsa strategisia kohteita ja piirtänyt miekalla rajan» ovat hänen omat peltonsa soistuneet ja ojat kasvaneet umpeen. Pitempiä pohtimatta Lehto tarttuu nyt lapioon. »Oja aukesi. Sitä oli ilo katsella. Vesi turski saappaissa ja Lehto selitti ohi kulkevalle naapurille, että saappaat jotenkin oudostelevat, sillä ne ovat vasta ensimmäistä kertaa oikeassa työssä — leipää hankkimassa...»

Tätä Haanpään aloittamaa aihetta ovat myöhemmin jatkaneet muut suomalaiset kirjailijat. Sen tapaamme Heikki Lounajan romaanissa Kurkien paluu ja saman kirjailijan kertomuksessa Ihmisen paluu, jossa kerrotaan erinomainen kohta sotasairaalaan lähtevän korpraalin ja lääkärin erojaisista. Korpraali on ollut vaikeasti haavoittunut ja joutunut makaamaan pitkään sodan jo päätyttyä. Ja nyt on suojainen sää ja pian jäänlähtö, terveystensä takaisin saavuttanut korpraali pitää kiirettä uittoon, jossa hän on työskennellyt ennen sotaakin. Lääkäri puhuu hänelle: »Teillä onkin ollut kohtalaisen pitkä väli-aika — sekä rintama että sotasairaala...», johon korpraali vastaa: »Eipä olekaan vähää laiskoteltu, neljä vuotta». Tavallisten ihmisten kannalta »ei sota ole oikeaa työtä», kuten Haanpää ajatuksen ilmaisisi.

Lahjoiltaan Pentti Haanpää oli ennen kaikkea »juttujen» sepittäjä ja hänen kirjoitustyyliinsä oli varsin omalaatuinen. Hänen teoksistaan puuttuu juonella keikarointi, tapahtumien tahallinen dramatisointi ja ulkoinen viehättävyys. Sitä vastoin hän pyrki suurella huolella kuvaamaan sankariensa ajattelua, joka on yksinkertaista vain ensi näkemältä, sillä itse asiassa se on täynnä liikettä ja se on melkein aina havainnollista. Tekijän tekstissäkin Haanpää ikään kuin mukautuu sankarin ajatteluun höystäen sitä tälle omi-

naisilla intonatiolla, mielialalla sekä emotionaalisella rytmikkyydellä. Mutta tällainen kerronta on aina alistettu tekijän hallitsevalle ajatukselle ja määräytyy tyyten hänen maailmankatsomuksestaan.

Sankariensa maailmankatsomuksen joutuessa tekemisiin reaalisen elämän kanssa Haanpää otti huomioon henkilöidensä sisäisen logiikan eikä kiirehtinyt esittämään vain heidän järkeilyjensä lopputuloksia, vaan antoi heidän itsensä ajatella, epäillä ja uskoa, pettyä ja toivoa. Eikä Haanpäättä pelottanut jos sankarit ovat hidasjärkisiä, jos he ottavat vasta ensi askeleita tajuutakseen sen mitä tapahtuu heidän ympärillään ja heissä itsessään. He ovat joko täynnä ivaa ja jonkinmoista tarkoitukse-tonta ja hyödytöntä halveksintaa kaikkea olevaa kohtaan, tai sitten heidän kasvoilleen ilmaantuu surullisen totinen hymy, sitten heidät valtaa todellakin hätä ja viha: he alkavat ymmärtää tilanteensa kauheuden ja siis he (tai ainakin eräät heistä) astuvat ajattelemisen tiellä aimo askelen eteenpäin. Haanpäättä kiinnosti aina, miten ihmisessä herää jokin uusi, olkoon että vielä tajuamaton, mutta joka muuttaa vähitellen hänen tunteidensa ja katsomustensa järjestelmän.

Jos yrittäisimme parilla sanalla vastata kysymykseen: mistä Haanpää kirjoitti, voisimme sanoa: tiedostamisen ilosta. Vaikeissa elämän pulmissa hänen kirjojensa sankarit kartuttavat yhteiskunnallista kokemusta, oppivat inhimillistä solidaarisuutta ja valmiutta taistella yhdessä kaikkien onnen puolesta maan päällä. Tämä tuottaa heille iloa, sillä näköalat heidän edessään avartuvat, maailma käy rikkaammaksi ja he tajuavat olevansa todellisia järkeviä olentoja.

Pentti Haanpää, vaateliias ja syvälinen taiteilija arvosti tiedostamisen ilon kaiken yli. Hän on sanonut eräässä kirjassaan: »Vaikka ajattelemisen onkin hidas prosessi piilee siinä arvaamattomia voimia.»